

**Geschiedenis
van de literatuur
in Limburg**

ONDER REDACTIE VAN
LOU SPRONCK, BEN VAN MELICK EN WIEL KUSTERS

VANTILT | LGOG

**Geschiedenis
van de literatuur
in Limburg**

ONDER REDACTIE VAN
LOU SPRONCK, BEN VAN MELICK EN WIEL KUSTERS

VANTILT | LGOG

**Geschiedenis
van de literatuur
in Limburg**

ONDER REDACTIE VAN
LOU SPRONCK, BEN VAN MELICK EN WIEL KUSTERS

VANTILT | LGOG

**Geschiedenis
van de literatuur
in Limburg**

ONDER REDACTIE VAN
LOU SPRONCK, BEN VAN MELICK EN WIEL KUSTERS

VANTILT | LGOG

Geschiedenis
van de literatuur
in Limburg
onder redactie van
Lou Spronck,
Ben van Melick en
Wiel Kusters

Inhoud

Inleiding

Redactie

9

Deel I

Van het begin tot 1793

Van het begin tot 1500

Van geschreven naar gedrukte letters

Ludo Jongen

22

1500-1793

Duistere eeuwen?

Herman van Horen &

Hannie van Horen-Verhoosel

66

Deel 2
Van 1793 tot 1893

1793-1893
Verandering
van het blikveld:
verlies en winst

Lou Spronck

202

Deel 3
Van 1893 tot 1945

1893-1914
‘Het echt
Hollandsch geluid
komt met mijn natuur
niet overeen’

Peter Winkels

312

1914-1940
Een tocht door
het donker

Wiel Kusters

354

1940-1945
Bezetting
Bevrijding
Herinnering
Verbeelding

Jos Perry

416

Deel 4

Van 1945 tot 2015

1945-1965

Traditie en vernieuwing

Ben van Melick
454

1965-1990

Inhaalmanoeuvres

Ben van Melick
520

1990-2015

In vogelvlucht

Ben van Melick
654

Noten
690

Afkortingen
727

Bibliografie
728

Register
744

Illustratie-
verantwoording
765

Over de auteurs
767

Colofon
768

De huidige provincie Nederlands-Limburg geprojecteerd op een uitsnede uit de *Carte des Pays-Bas Catholiques* (Parijs, 1702) vervaardigd door de geograaf Guillaume de l'Isle (1675-1726). Het Maaslandse cultuurgebied kent geen scherpe begrenzing. Het valt ruwweg binnen een lijn die van Sint-Truiden via de Peel loopt naar Nijmegen, en vandaar om Kleef heen via Gelder, Erkelenz, Gulik (Jülich), de regio Aken, Limbourg, Spa en Huy naar Sint-Truiden.

› Marcel van der Heijden, *Brabantse letteren. Letterkunde als spiegel van culturele emancipatie in Noord-Brabant 1796–±1970*, Tilburg 2006 [met bloemlezing].

Literatuur in de regio

‘Je zou bijna gaan denken dat er in de afgelopen vijftig jaar beneden de Moerdijk niets gebeurd is dat de literaire verbeelding heeft kunnen prikkelen,’ schreef Pieter Steinz op 29 maart 2003 in *NRC Handelsblad*.¹ Volgens hem zijn er maar drie auteurs die iets noemenswaardigs geproduceerd hebben dat in Limburg gesitueerd is: Hendrik van Veldeke met de Sint-Servaaslegende (tegen 1170), Connie Palmen met *De Vriendschap* (1995) en Richard Powers’ *Three Farmers on their Way to a Dance* (1985).² Steinz’ constatering staat enerzijds voor de onwetendheid ten aanzien van de literatuur in de provincie, anderzijds demonstreert ze de breedte van een perspectief waarin een Maaslandse, een Nederlandse én een Amerikaanse auteur zouden kunnen samenvallen.

Deze *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* bestrijkt misschien niet een even breed spectrum, maar toont wel aan dat er hier in de loop van een millennium heel wat geschreven is dat de literaire verbeelding weet te prikkelen. Ze biedt een inkijk in de literaire bedrijvigheid in een gebied dat vanaf de late Middeleeuwen relatief geïsoleerd is komen te liggen ten opzichte van de cultuurcentra: Vlaanderen, Brabant, later Holland, – een gebied waarover men in de negentiende eeuw ging spreken als *het Zuiden*, zelfs *het donkere Zuiden*. Een dergelijke kwalificatie zou anno 2016 volkomen misplaatst zijn. Ook buiten de Randstad is er een klimaat ontstaan waarin kunst en cultuur gedijen. Daaronder vele vormen van literatuur die de moeite van het boekstaven waard zijn. De recent verschenen literatuurgeschiedenissen van Friesland, Drenthe en Noord-Brabant tonen dat aan, evenals de teksten die zijn opgeslagen in het *Friesland-* en het *Limburgportaal* van de *Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren* (DBNL).³ Als het *Limburgportaal* de gewenste omvang bereikt heeft, is het een rijke afspiegeling in

oorspronkelijke teksten, een soort illustratieve pendant, van deze literatuurgeschiedenis.

Literatuur in Limburg / Limburgse literatuur

De titel *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* vraagt om toelichting. Het gaat om de literatuur die tot de cultuurgeschiedenis van de Nederlandse provincie Limburg behoort, niet alleen in het Nederlands, maar ook in de plaatselijke dialecten en het Latijn, Frans en Duits. De gekozen formulering past bij de vele eeuwen die voorafgingen aan het bestaan van de provincie Nederlands-Limburg (pas gecreëerd in 1839). Het grondgebied van de provincie maakte toentertijd deel uit van het Nederfrankische Maasland, een cultuurlandschap gelegen ten westen van de Rijn, ten noorden van het romaanse Luikerland en ten oosten van de Zuid-Brabantse steden, een gebied waarvan de grenzen vaag zijn. De Nederfrankische, later Brabantse of Nederduits/Nederlandse literatuur die in deze regio ontstond, kan beschouwd worden als ‘Limburgse literatuur’: literatuur

die een aanwijsbare relatie heeft met het cultuurgebied van de provincie Limburg. De benaming 'Limburgse literatuur' is in feite niet correct; ze dient het gemak, en wordt ook in dit boek weleens gebruikt. 'Limburgse literatuur' is strikt genomen: literatuur geschreven in een van de Limburgse dialecten. Maar dat zou voor deze geschiedenis een te beperkte definitie zijn.

De behandeling van de literatuur, in het bijzonder na 1839, beperkt zich in deze literatuurgeschiedenis tot Nederlands-Limburg. Dat de literatuur in Belgisch-Limburg niet wordt meegenomen heeft goede gronden. De laatste jaren is er meermalen op gewezen dat de gezamenlijke geschiedenis van de beide Limburgen alleen de periode 1815-1839 beslaat en dat de contacten daarna gering waren, zeker op literair gebied.⁴ Joep Leerssen oordeelde onomwonden: 'Dat Groot-Limburgse bewustzijn is natuurlijk een farce.' En Karen Arijs attendeerde in haar studie over de totstandkoming van de standbeelden van Hendrik van Veldeke in Hasselt en Maastricht op de afwezigheid van een inter-Limburgse voorgeschiedenis en van een transnationale Limburgse identiteit. Ad Knotter wees erop dat men voor grensoverschrijdende inter-Limburgse samenwerking maar beter naar de toekomst kan kijken en niet moet bouwen op een illusoir gezamenlijk verleden.⁵

Taeke Oppewal e.a.
(red.), *Zolang de wind
van de wolken waait.
Geschiedenis van de
Friese literatuur*,
Amsterdam 2006.

Wat heet literatuur?

Relevant is de vraag wat in deze literatuurgeschiedenis onder literatuur wordt verstaan. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het de gewoonte literatuur te beoordelen aan de hand van genres ('hoge' en 'lage' status), esthetische criteria (met name op het niveau van taal en compositie), authenticiteit en de geloofwaardigheid van 'de literaire leugen'. In de eeuwen daarvoor speelde het esthetisch criterium een minder grote rol en waren auteurs minder gericht op een 'ontroerend' of 'deregulerend' effect. Literatuur omvatte vóór het optreden van de Tachtigers een veel uitgestrekter terrein dan erna. De auteurs wilden zich met hun werk nuttig maken voor kerk of maatschappij, of vermaak en ontspanning bieden aan een breed publiek. Hun werk zullen we dus veeleer moeten beoordelen op de functionaliteit daarvan: de receptie en waardering door tijdgenoten en contemporaine cultuurdragers in letterenland. Literaire kwaliteit... ze blijkt geen eenduidige, onveranderlijke grootheid.⁶

De breedte van het onderzoeksveld

Een benadering vanuit cultuurhistorisch perspectief staat in deze literatuurgeschiedenis voorop. Dat heeft consequenties voor de breedte van het literaire veld. In principe worden geen genres uitgesloten. Er moet ook plaats zijn voor liederen en songs, voor misdaadromans, voor kinderboeken, jeugdliteratuur en stripverhalen, voor toneel, opéra comique, musical, cabaret en revue, voor bijzondere vormen van journalistiek en geschiedschrijving. Tot het werkterrein behoort eveneens de literaire wereld van uitgevers, drukkers, ontwerpers, tijdschriftredacties, vertalers, commissies, clubs en kamers, en het ligt voor de hand dat bestaande beschouwingen en studies over letteren in Limburg bij het onderzoek betrokken worden.

In de praktijk bleek echter dat tijd, mankracht en middelen die voor verder onderzoek nodig zijn, ontbreken. De ambities moesten dus worden bijgesteld. In dit licht bezien, is het voorliggend resultaat van ons werk bescheiden. Tegelijk is het een uitdaging, aan onszelf en anderen, om in de toekomst te werken aan verdieping en uitbreiding.

Rouke Broersma,
Scheepers van de taol.
Bloemlezing van de
Drentse Schrievers
1837-2011, tweede
herziene druk, Beilen
2011.

➤ Henk Nijkeuter,
Geschiedenis van de
Drentse literatuur
1816-1956, Drentse
Historische Reeks 11,
Assen 2003.

→ Henk Nijkeuter,
'Waor roet en blom-
men wortel schiet in 't
veld'. Geschiedenis van
de Drentse literatuur
1945-2015, Beilen
2016.

De wisselende grenzen

Sinds 1839 bestaat de provincie Nederlands-Limburg. Het is een relatief langgerekt gebied, dat zich van andere Nederlandse provincies onderscheidt door de eenheid van religie (totdat in de jaren 1960 de secularisering inzette), door onderling verwante, sterk van de nationale standaardtaal afwijkende dialecten, die probleemloos als voertaal in de communicatie fungeren, en door een gerichtheid op het Rijnland, Belgisch-Limburg en de cultuursteden Aken en Luik, een oriëntatie die zeker tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog heel sterk was. De parallel lopende processen van culturele eenwording binnen de provincie en van integratie in de Nederlandse natiestaat gingen gepaard met een extern afbakeningsproces ten nadele van de contacten met de anderstalige grensregio's en de steden Aken en Luik.⁷ Ondanks euregionale initiatieven blijven de staatsgrenzen scheidslijnen.

Over de grenzen van het onderzoeksterrein in de periode 1839-heden kan dus geen misverstand bestaan. Die situatie van een zich van andere Nederlandse provincies en van buitenlandse grensregio's onderscheidend gebied vinden we in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd (dus tot eind achttiende eeuw) niet terug. Het grondgebied van de provincie Nederlands-Limburg behoorde toen tot de vruchtbare landen 'van der Masen tot op den Rijn', die in de

tijd van de Karolingers en de periode 1100-1300 economische voorspoed en artistieke bloei beleefden. De Nederlandse, Franse en Duitse cultuurstromen vloeiden er bevruchtend samen. Naast het vanouds gebruikte Latijn ontwikkelde zich een Rijn-Maaslandse schrijftaal. Het Maasland werd zo de bakermat van de Nederlandse literatuur.

De slag bij Woeringen (1288), waar de militaire ambities van de machthebbers uit Oost en West op elkaar stootten, betekende voor de bloei van dit gebied een eerste klap. De Rijn-Maaslandse regionale schrijftaal was niet meer in tel; het Brabants (Nederduits) en het Hoogduits genoten hier voortaan prestige, – het Hoogduits vooral in het op Aken georiënteerde oostelijk Zuid-Limburg. In de periode 1450-1750 werd het Maasland bij de regelmatig terugkerende confrontaties tussen de politieke machten van Oost en West verder opgedeeld. Daarbij was ook het hertogdom Gelre tot in de zestiende eeuw een belangrijke speler; het drukte zijn stempel op grote delen van het noorden en midden van de huidige provincie, het Gelders Overkwartier. Tot op de dag van vandaag zijn er sporen van de gescheiden politieke geschiedenis van 'noord' en 'zuid' merkbaar. Ook de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden lieten vanaf de zeventiende eeuw langs de Maas en in delen van het huidige Zuid-Limburg hun stem gel-

den. Vanuit de centra van de macht gezien was het Maasland een perifeer gebied, waarvan de bewoners zich maar hadden te schikken in de wisselingen van het lot.

Hoewel de auteurs van deze literatuurgeschiedenis vanzelfsprekend rekening houden met de wisselende grenzen als gevolg van de warrige historie van het Maasland, was er in feite de nodige stabiliteit. De grenzen waren alleen staatkundig-politiek en hadden vrijwel geen invloed op het dagelijks leven, dat getekend was door harde arbeid, religie en (volks)cultuur. De productie en het gebruik van de literatuur werden beïnvloed en gekleurd door de cultuurcentra en de instituties die in de verschillende perioden normbepalend waren: kloosters, hoven, Latijnse (later: middelbare) scholen, handelscentra en steden. De relatie tussen economische en culturele bloei is bij dit alles evident.

Aan de steeds verder gaande verbroekeling maakten de Fransen in 1795 een einde. Zij creëerden grote administratieve eenheden, de departementen. Het departement van de Nedermaas en delen van het departement van de Roer zouden in 1815 de provincie Limburg van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden gaan vormen. De Belgische opstand van 1830 bracht de scheuring. Omdat het gebied van de provincie Limburg omstreden bleef, besliste de Conferentie van Londen tot splitsing. In 1839 werd de Nederlandse provincie Limburg definitief van België gescheiden.⁸

In het millennium tussen Karel de Grote en Napoleon was de identiteit van de literatuur in Limburg 'Maaslands' geweest, nauwelijks beïnvloed door politiek-staatkundige machten. De literatuur kreeg er pas een 'Limburgs' karakter toen zich na 1839 in Nederlands-Limburg geleidelijk een eigen identiteit ontwikkelde. Het geluid dat vanuit Limburg in de Nederlandse letteren klonk, eerst nog onhandig-bescheiden, soms gekleurd door onvrede over isolering, achterstelling en onderwaardering, werd vanaf 1893 bewuster en duidelijker gearticuleerd. Deze ontwikkelingsgang van de literatuur in Limburg tot een gelijkwaardige speler op nationaal niveau, wordt in dit boekwerk beschreven en gewogen. Daarbij gaat speciale aandacht uit naar auteurs, stromingen en verbanden die, vanuit Limburg gezien, een specifieke eigenheid vertonen.

Meertaligheid

Een kenmerkende eigenschap van de literatuur in Limburg is haar meertaligheid. Veel meer dan in 'Holland' werd in de periode 1675-1893 geschreven in het Frans, terwijl zich in de periode 1839-2000 een veelkleurige, taalkundig gevarieerde dialectliteratuur ontwikkelde, dit in afwijking van Noord-Brabant, de Randstad en het Belgische en Duitse grensgebied. In de achttiende en vooral de negentiende eeuw spraken veel Limburgse burgers naast het plaatselijke dialect (hun moedertaal) het Nederlands (de 'landstaal') en het Frans (de Europese cultuurtaal). Ze beheersten de drie talen soms zo goed, dat ze, zoals Désiré Franquinet, er ook in publiceerden. In Sittard en omgeving (Guliks gebied van 1400 tot 1794) en in de regio Kerkrade-Heerlen (op Aken georiënteerd) is bovendien het Duits enkele eeuwen in levend gebruik geweest.

Maar toen de oostgrens van de provincie in 1818 en 1839 definitief werd vastgelegd, kwam aan het grensoverschrijdend gebruik van de talen een einde. Eerst verdween de Nederlandse taal uit het Duitse grensgebied ter hoogte van Midden- en Noord-Limburg, en in de eerste decennia van de twintigste eeuw begon de terugtocht van de Duitse taal in oostelijk Zuid-Limburg. In de kringen van de bourgeoisie, vooral in en rond Maastricht, en op de Limburgse kostscholen verdween het onderscheidend gebruik van het Frans, definitief rond 1920.

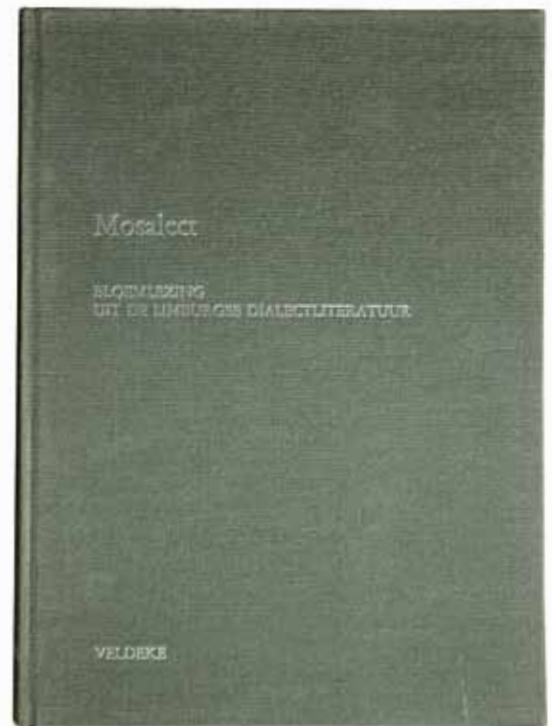
■ *Latijn* In de tiende eeuw, toen de bloeiperiode van de Maaslandse kunst begon, was Latijn de schrijftaal. De volkstaal (het Nederfrankisch), het mondelinge communicatiemiddel, werd in geschrifte niet gebruikt. Ze verschijnt hier en daar in de handschriften als vertaling van Latijnse woorden (de zogenaamde glossen), bij uitzondering ook als vertaling van hele zinnen (de *Wachtendonckse psalmen*, circa 900). Meer dan twee eeuwen later treedt Hendrik van Veldeke op, de eerste dichter in de volkstaal. In officiële documenten zou de volkstaal pas vanaf 1300 gebruikt worden. Toen hadden zich in het Maas-Rijnlandse 'Kulturlandschaft' al drie gescheiden 'Literaturräume' afgetekend, waarop de Franse, de Nederduitse (Brabantse) en de Hoogduitse (Opperduitse) talen hun stempel drukten.⁹

Intussen bleef het Latijn de taal van de kerk en de wetenschap. Het werd, ook literair, beoefend aan klooster-, kapittel- en stadsscholen. Neolatijnse poëzie vloeide uit de pen van priesters en geleerde humanisten. In de achttiende eeuw begon de terugtocht, die zich in de negentiende eeuw voortzette. Het Frans nam toen de rol van ‘langue universelle’ over. Het was de taal waarin ook de Sittardse dichter Charles Beltjens (1822-1890) zijn gedichten schreef. Uit het ‘Glossarium classicum’ bij de uitgave van zijn *Poésies* blijkt overigens hoezeer deze dichter, oud-leerling van Rolduc, nog vertrouwd was met de wereld van de klassieken. In de twintigste eeuw is de productie van Latijnse letteren vrijwel tot stilstand gekomen, zoals overal elders.

■ *Frans* De Franstalige letteren zijn omstreeks 1675 in het Nederlandstalige Maasland geïntroduceerd door de militairen van Lodewijk XIV. Vanaf die tijd groeide het prestige van de Franse taal en literatuur in heel West-Europa. De verfransing beleefde in ‘Limburg’ haar hoogtepunt in de tweede helft van de achttiende eeuw. Rond 1800, in de Franse tijd (1794-1814), voltrok zich een verbreding van de francofonie. Daarin participeerden, naast de bevoorrechte klassen van adel, hogere geestelijkheid en militaire elite, nu ook de ontwikkelde burgers. De sterke positie van het Frans in de midden- en hogere sociale klassen werd in de negentiende eeuw ook door het middelbaar onderwijs (vaak kostscholen) ondersteund.¹⁰ Maar met de sterk groeiende integratie van Limburg in de Nederlandse natiestaat liep de beoefening van het Frans en de Franse letteren rond 1900 af.

■ *Duits* Duitse literatuur in Limburg was en is een efemer verschijnsel. Grote delen van Noord-Limburg waren in de achttiende eeuw Pruisisch gebied, terwijl Sittard en directe omgeving van 1400 tot 1794 tot het hertogdom Gulik behoorden. Cultureel waren deze regio’s georiënteerd op Düsseldorf en Keulen. In oostelijk Zuid-Limburg, sterk op Aken gericht, verdween het Duits pas in de twintigste eeuw als ‘voertaal’ in de kerken. Maar de productie van Duitstalige werken bleef in ‘Limburg’ beperkt. Uit het Gulikse Sittard kennen we de namen van Franciscus Agricola (ca. 1540-1621)

Max de Bruin,
Eugène Coehorst,
Paul van der Goor,
Jan Notten, Lou
Spronck, *Mosalect*.
*Bloemlezing uit de
Limburgse dialectliteratuur*, Heerlen 1976.

en Jacob Kritzraedt (1602-1672); in de twintigste eeuw verzorgden Jacob Hiegentlich, Werner Janssen, Hub Nijssen, Wiel Kusters en Frans Budé publicaties in het Duits.

■ *Dialect* De dialectliteratuur kent intussen een geschiedenis van ruim twee eeuwen. Ze begon in Maastricht omstreeks 1775, waar ze voorsnog niet uitsteeg boven het niveau van volks amusement en gelegenheidspoëzie. In die zin onderscheidde ze zich niet van (en sloot ze aan bij) de beoefening van de Nederlandstalige letteren in volksalmanak en rederijkerskamer. Het verbaast dan ook niet dat we juist in die volksalmanakjes, die traditioneel een afdeling mengelingen van luchtige, soms triviale aard bevatten, diverse dialectteksten aantreffen.

Vanaf 1830 werd de literatuur in dialect ook beoefend door de intelligentsia en won zodoende aan prestige. Buiten Maastricht verschenen nu ook in andere Limburgse steden proeven van dialectliteratuur. De oprichting van de Vereniging V.E.L.D.E.K.E. in 1926 leidde tot een spreiding over heel Limburg. De bloemlezingen *Mosalect* (1976) en *Mosaiek* (2001), verschenen bij het 50- en 75-jarig bestaan van deze vereniging, de bundel eenakters *Alles theater* (2002) en de anthologie *Boekèt Mestreechs* (2005) toon-

den wat het verleden aan literatuur in dialect had opgeleverd.

In de afgelopen decennia verwierven de beste dialectschrijvers in de media een positie gelijkwaardig aan de landelijk bekende auteurs uit Limburg. De bloemlezingen van Veldeke Literair, de uitgaven van TIC/LiLiLi en het werk van de genomineerden voor de Veldeke Literatuurprijs, gepubliceerd in diverse edities van het *Veldeke Jaarboek* (vanaf 2006), geven een goed beeld van de kwaliteit.

■ *Nederlands* Vanaf Hendrik van Veldeke zijn er in Limburg Nederlandstalige teksten geschreven: aanvankelijk enkel literaire, vanaf 1300 ook, en veel meer, niet-literaire, zoals oorkonden, rekeningen, overeenkomsten. Nederlands (Nederduits) was de taal van de priester op de preekstoel en van de schoolmeester. Nederlands werd door het volk verstaan en, voor zover enigermate geschoold, ook geschreven. Later, vanaf de zestiende eeuw, verschenen er Nederlandse teksten in druk. Tot ver in de achttiende eeuw was dit drukwerk (gelegenheidswerk, boeken en boekjes voor kloosters, kerken, scholen, stadsbestuur en juristen) gericht op voorziening in de lokale of regionale behoeften. Van uitstraling naar andere regio's was geen sprake.¹¹ Dat veranderde pas rond 1900, toen Limburgse schrijvers erkenning vonden op nationaal niveau, in en buiten katholiek verband. Nog lang behielden hun werken een Limburgse kleur en werden hun schepers van het epitheton 'Limburgs' voorzien. Nu de Limburgse samenleving door natievorming, secularisering en internationalisering een minder scherp onderscheidend karakter heeft gekregen, doet zich de vraag voor, of in onze dagen nog van Limburgse, althans Limburgs gekleurde, literatuur gesproken kan worden, hoewel deze aanduiding in de media, met name in de kranten, nog steeds gebruikt wordt.

Wat behoort tot 'de literatuur in Limburg'?

Literatuur in Limburg, waar spreken we over? Wat rekenen we tot de Limburgse literatuur? Alle literaire werken van in Limburg geboren auteurs? Ook als die spoedig na de geboorte uit Limburg vertrokken zijn? Of, wat ruimer, alle literaire werken die in Limburg geschreven

zijn? Ook als daarin geen Limburgs element is aan te wijzen? Behoort het werk van niet-Limburgse auteurs die hier voor korte of langere tijd verbleven, tot de Limburgse letteren? Ook het werk van niet-Limburgse auteurs waarin Limburg thema en/of locatie is? En literatuur van Limburgers waar niets 'Limburgs' aan is?

Nemen we Frans Erens (1875-1935) als voorbeeld. Alle teksten opgenomen in *Frans Erens over Limburg* (Nuth 1985) worden als vanzelfsprekend tot de Limburgse letteren gerekend, maar valt Erens' essayistisch werk waarvan de onderwerpen niet Limburg-gerelateerd zijn, er dan buiten? Of toch niet, omdat de aard ervan in zekere mate door Erens' Limburgse oorsprong – geboren en getogen – bepaald is? Zelf merkte hij in dit verband op: 'Het gebied van de taal [de Nederlandse standaardtaal] heb ik bemachtigd (...); 'mijn wezen en mijn neiging heb ik niettemin zooveel mogelijk vrijgehouden'; 'ik was nu eenmaal Limburger en ik moest mijn individualiteit bewaren.'¹²

Identiteit kent naast historisch-geografische componenten ook een psychologische component, zoals identificatie, in positieve en in negatieve zin; ze geldt immers ook voor hen die zich er tegen afzetten. Wat te doen bijvoorbeeld met het oeuvre van Cyrille Offermans, dat maar voor een zeer beperkt deel 'Limburgs' genoemd mag worden? Of met dat van Lucas Hüsken? En mogen we het complete werk van Bertus Aafjes en Jan Hanlo, Connie Palmen en Huub Beurskens, van Jeroen Brouwers (jeugd in Maastricht en Kerkrade-Bleijerheide, huidige woonplaats Zutendaal), Peter Buwalda (jeugd in Venlo) en 'voorbijgangers' als Nicolette Smaers en Joke van Leeuwen tot de Limburgse literatuur rekenen? Of slechts ten dele, voor zover Limburg erin aan de orde is? Alleen over werk dat in een Limburgs dialect geschreven is, zal geen enkele twijfel bestaan.

Een scherpe omlijning van het werkterrein met betrekking tot het Limburgse karakter van literaire werken is niet mogelijk en ook niet gewenst. In ieder geval zou tot het werkterrein moeten behoren het oeuvre van in Limburg (we bedoelen: het grondgebied van de provincie Nederlands-Limburg) geboren en/of getogen auteurs, alsmede van auteurs die zich hier vestigden, wier werk door taal, locatie, personages, motieven of thema's 'Limburgs' gekleurd

Dankbaar voorwerk:
Maar er is meer...
Poëzie van Limburg
in de twintigste eeuw,
Maastricht 1999,
deel 1: Hans Op de
Coul en Ine Sijben,
'Geschiedenissen'.

Dankbaar voorwerk:
Maar er is meer...
Poëzie van Limburg
in de twintigste eeuw,
Maastricht 1999,
deel 2: Ben van
Melick, 'Dichters
na '60'.

is. Teksten geschreven in een van de Limburgse dialecten vallen vanzelfsprekend binnen het kader. Dat geldt, zij het in aanmerkelijk mindere mate, ook voor schrijvers die geen bijzondere band met Limburg hebben maar wel over plaatsen en situaties in ons gewest schrijven.

De relatie van het werk tot Limburg zal steeds het uitgangspunt zijn. Het spreekt dan ook vanzelf dat teksten met een evident Limburgs perspectief en/of met een speciale relatie tot Limburg aandacht krijgen. Dat geldt zowel voor werk dat een uitgesproken regionaal karakter heeft als voor werk met een nationale en soms ook internationale dimensie, typerend voor de veronderstelde oriëntatie van Limburg op de omringende Duits- en Franstalige omgeving. Juist door dat laatste onderscheidt zich deze regio en is Limburg het tegendeel van een perifeer grensgebied. Denk aan romans als *De weg over de grens* van Paul Haimon, *Bevroren dromen* van Ton van Reen, *Onverstoorbare stromen* van Alain van Crugten en *De Nederlandse maagd* van Marente de Moor.

Een geschiedenis van de literatuur in Limburg zou mogelijk ook geschreven kunnen worden enkel op basis van Limburg-gerelateerde teksten. De verwachting dat in deze teksten invloeden van de omringende cultuurcentra (Keulen, Aken, Luik, de Randstad, maar ook Rome) aanwijsbaar zijn, zou aan dit corpus van Limburgse teksten een onderscheidende, van

de omliggende regio's en de natie afwijkende kleur geven, waarmee de rechtvaardiging van dit perspectief gegeven is.¹³ Maar zo'n benadering zou een breuk betekenen met de vertrouwde chronologisch-historische behandeling van de literaire bedrijvigheid, gekoppeld aan een zo breed mogelijk overzicht van stromingen en auteurs. Met deze traditie meenden we niet te moeten breken in wat een eerste complete literatuurgeschiedenis van Limburg wil zijn.

De historiografie van de literatuur in Limburg

Deze *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* is niet het eerste werk dat zich met die historie bezighoudt. Maar helaas zijn de bestaande 'Limburgse' literatuurgeschiedenissen of de aanzetten daartoe verouderd en zeer onvolledig, terwijl een brede beschrijving, die ook de Franstalige, Neolatiijnse, Duitstalige letteren en de dialectliteratuur omvat, ontbreekt.

De proeve van Jozef Droogmans uit 1953 focust op de literatuur in Belgisch-Limburg.¹⁴ De bijdrage van Ruud Jans in *Limburgs Verleden* (1967) is gericht op Nederlands-Limburg, maar gaat niet verder dan de Franse Tijd, met een korte blik op de negentiende eeuw.¹⁵ De bestandsopname van Hans Berghuis in *Met betrekking tot Limburg* (1966) is al te bondig.¹⁶ Het uitvoerige essay over een kwart eeuw literatuur in en uit Limburg van Ben van Melick in

Het nieuwe Limburg (1990) vraagt om herziening en uitbreiding.¹⁷ Adri Gorissen biedt in zijn *Limburgs Literatuur Lexicon* (2007) een (vanzelfsprekend onvolledige) inventarisatie van Nederlandstalige en Franstalige auteurs en in Limburg verschenen tijdschriften. Maar het *Lexicon* geeft, gezien de aard ervan, geen kaders, legt geen verbanden en laat de dialectliteratuur terzijde. Aan de laatste schenkt Willem Asselbergs in *De geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, deel 9 (1951) wel aandacht, maar hij doet dat al te summier.

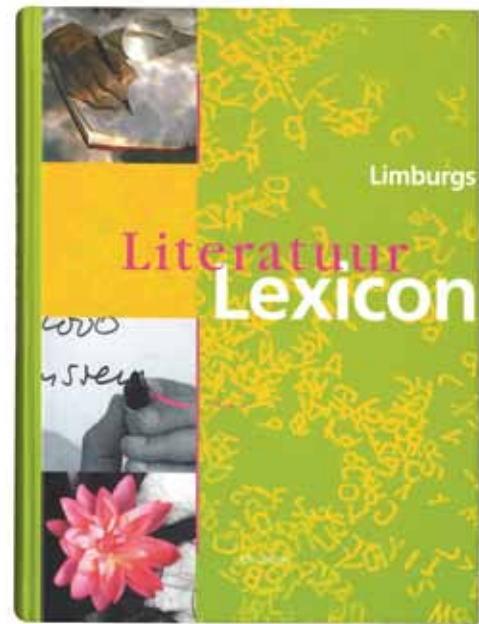
In de afgelopen twee eeuwen is, voor het eerst sinds de dertiende eeuw, de productie van literatuur in Nederlands-Limburg (in het Nederlands en in het dialect) tot bloei gekomen. Grote delen daarvan zijn nog niet in een overzicht beschreven. Belangrijk materiaal voor de samenstelling daarvan zijn in de afgelopen decennia aangedragen in boekvorm, als artikel in tijdschriften en als bijdrage aan bundels en overzichten. We noemen: Nissen 1986, Nissen 1988, Sijben/Op de Coul/Van Melick 1990, Van Melick 1995, Van Melick 2011, Tervooren 2003, Tervooren 2005, Sijben / Meuwissen 2006, Van Oostrom 2006, Leerssen 2006, Gorissen 2007, Perry 2009, Spronck 2009, Kusters 2010, Spronck 2015 (zie de bibliografie voor de volledige titels). Door de studies van Helmut Tervooren en Frits van Oostrom zijn de ogen van de buitenwacht in Nederland en Duitsland opengegaan voor de boeiende taalkundige en literaire processen die zich in de periode 900-1300 in het Maas-Rijnland voltrokken hebben.

Door de aandacht die Frits van Oostrom in zijn *Stemmen op schrift* (2006) aan de literaire productie in het Maasland in de periode 900-1300 gewijd heeft, is de literaire waardering voor die bijzondere ‘stemmen op schrift’ bij het geïnteresseerde publiek toegenomen. *Stemmen op schrift* was het eerste van een nieuwe reeks handboeken voor de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. De daarna verschenen delen hebben geen ander ‘Limburgs nieuws’ gebracht.

Kenmerken van deze literatuurgeschiedenis

Het initiatief tot het schrijven van een geschiedenis van de literatuur in Limburg werd genomen door de Commissie Literatuurgeschiedenis van het LGOG, kort na haar instelling door

Dankbaar voorwerk:
Adri Gorissen,
*Limburgs Literatuur
Lexicon*, Limburg
Reeks 7, Maastricht
2007.

het hoofdbestuur in januari 2011. Een uitgewerkt plan werd met geïnteresseerden uit het veld – schrijvers, lezers, historici – besproken op 25 augustus 2012 tijdens een symposium in het Cuypershuis te Roermond. Na bijstelling werd het plan gedrukt als brochure met de titel *Geschiedenis van de literatuur in Limburg. Blauwdruk*. Bij gelegenheid van de presentatie van het *Limburgportaal DBNL* in het Provinciehuis te Maastricht, op 31 januari 2013, werd de *Blauwdruk* aan de aanwezigen uitgereikt. Hierna kon de Commissie Literatuurgeschiedenis overgaan tot de samenstelling van het auteursteam.

De *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* is het product van samenwerking van acht auteurs die literaire belangstelling en nieuwsgierigheid combineren met grondige kennis van de door hen beschreven tijdvakken: dr. Ludo Jongen tekent voor het hoofdstuk over het tijdvak 900-1500, dr. Hannie van Horen-Verhooisel en drs. Herman van Horen beschrijven het literaire leven in de periode 1500-1793, dr. Lou Spronck behandelt de periode 1793-1893, drs. Peter Winkels de jaren 1893-1914, waarin literatuur uit Limburg op het nationale podium verscheen, dr. Wiel Kusters behandelt de periode van de Eerste Wereldoorlog en het Interbellum, 1914-1940, dr. Jos Perry focust op 1940-1945 en drs. Ben van Melick beschrijft de tijd waarin de Limburgse letteren volwaardig gaan meespelen in literair Nederland: 1945-2015. Drs. Guus

Janssen bood onmisbare hulp bij de keuze en de vertaling van de Neolatijnse teksten; Jan van Tol verzorgde een substantieel deel van het fotowerk; Adri Gorissen, drs. Emile Ramakers en Ine Sijben, leden van de Commissie Literatuurgeschiedenis, waren de auteurs van dienst met hun specifieke kennis.

De aanvankelijke opzet – deel 1: Literaire Geschiedenis, deel 2: Bloemlezing – is losgelaten, omdat voor de lange periode 1300-1750 integratie van de illustrerende teksten (meestal korte fragmenten) in het geschiedverhaal effectiever is, terwijl voor de periode 1893-2000 een representatieve bloemlezing de beschikbare ruimte fors zou overschrijden vanwege de grote hoeveelheid teksten die in aanmerking komen. Alleen in het hoofdstuk 1793-1893 is de oorspronkelijke tweedeling van geschiedverhaal en illustrerende teksten enigszins bewaard. Ook in het opzicht van literaire vruchtbaarheid verschillen de tijdvakken van elkaar: zo zijn de dertiende en de twintigste eeuw in vergelijking met de andere eeuwen goudomrand. De tijdvakken verschillen verder van elkaar qua exploratie door archiefonderzoek en voorstudies. De auteurs van het hoofdstuk 1500-1793 waren wat dat betreft gehandicapt. Ondanks de presentatie van veel nieuw materiaal, beschouwen zij hun beschrijving, in het bijzonder van de periode 1550-1750, nadrukkelijk als een verkenning. In archieven liggen nog verborgen teksten; oude drukken vragen om een eerste beschrijving. Door nieuwe studies zal het geschetste beeld moeten worden getoetst, bijgesteld en verbreed. Dat geldt in veel mindere mate voor het hoofdstuk 1793-1893, waarin gestreefd is naar een complete presentatie van auteurs en kenmerkende thema's, waarvan de kennis door nadere studies uiteraard kan worden verdiept.

Behalve de verschillende aard van de tijdvakken zijn er de uiteenlopende opvattingen en voorkeuren van de auteurs. Zo is bij de mediëvist Ludo Jongen de esthetiek bepalend voor zijn opvatting over literatuur, terwijl Hannie en Herman van Horen bij hun verkenning van de 'duistere eeuwen' al gelukkig zijn met de vondst van een goed leesbare, persoonlijk gekleurde tekst. Lou Spronck, goed thuis in de negentiende eeuw, koos voor een driedelige opzet: karakterisering van het complexe tijdvak door een schets in grote lijnen, beschrijving van een aan-

tal thema's die typerend zijn voor de periode, en tenslotte detaillering door toevoeging van een auteurslexicon. Peter Winkels, kenner van de Tachtigers, beschreef de moeizame doorwerking van hun opvattingen in de kleine wereld van de literatuur in Limburg. Wiel Kusters laat zien hoe zich in het Interbellum het bewustzijn van een (geconstrueerde) Limburgse identiteit duidelijk manifesteerde en hoe daarnaast een permanent aanwezige dreiging zijn neerslag vond in de Limburgse literatuur. Jos Perry beschrijft in zijn studie over de oorlogsjaren 1940-1945 de reacties in het literaire veld op de maatregelen van de bezetter. Ben van Melick, die voor de moeilijke opgave stond in te perken, waar zijn natuur en zijn kennis van de stof hem presten tot uitbreiden, zal deze innerlijke tweestrijd ook *post GLL* wel voortzetten.

Een bijkomende kwestie is dat het in een klein cultuurgebied als het Limburgse moeilijk tot onmogelijk is, de rollen zo te verdelen dat niemand twee petten draagt. Dat geldt met name voor de literatuur in de twintigste eeuw. Wie beschrijft in het ene hoofdstuk, bevindt zich als personage soms in het andere. Dat geldt voor Peter Winkels, Wiel Kusters en Ben van Melick, die als dichter/schrijver, publicist en literair journalist in de afgelopen decennia actief waren en nog zijn. Ben van Melick kon er niet om heen zichzelf als actant in de literaire bedrijvigheid ter sprake te brengen. Met name Wiel Kusters bevond zich in een lastig parket, als dichter, verhalenverteller, essayist, wetenschapper en voormalig verslaggever van de literaire bedrijvigheid in Limburg. Dat daar sporen van te vinden zijn in dit boek is onvermijdelijk. Nochtans was de redactie bijzonder op haar hoede voor de problemen die uit die verstrengeling kunnen voortvloeien.

Mag men na dit alles nog spreken van een evenwichtig geheel? Moet deze *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* niet gekarakteriseerd worden als een serie goed op elkaar aansluitende monografieën met ieder een eigen opzet, aanpak, stijl en uitwerking? Waarom dat zo is, werd hierboven verduidelijkt; dát het zo is, vormt wellicht een der aantrekkelijkheden van dit overzichtswerk.

Editietechnische opmerkingen

Bij *citaten* uit werken waarvan verschillende edities of drukken bestaan, maken we gebruik van de meest gezaghebbende editie, c.q. de laatste druk. Zo worden citaten uit Veldekes minneliederen geput uit de bloemlezing *De Nederlandse poëzie van de 12de tot en met de 16de eeuw in 1000 en enige bladzijden* (1994) van Gerrit Komrij en wordt voor een citaat uit Frans Erens' *Vervlogen jaren* de editie van Harry G.M. Prick uit 1989 gebruikt.

De oorspronkelijke *spelling* van geciteerde teksten wordt gehandhaafd. Maar bij diverse oudere dialectteksten moesten de spelling en de interpunctie omwille van de leesbaarheid worden bijgesteld.

Naar *titels* die in de bibliografie zijn opgenomen, wordt in de noten verwezen door de naam van de auteur gevolgd door het jaar van verschijnen. Edities van teksten waarvan de auteur bekend is, worden tweemaal vermeld: onder de naam van de auteur en van de editor(s), bijvoorbeeld: *Egbert von Lüttich*, zie: Voigt 1889, of *Hadewych*, zie: Willaert/Dros 1996. Soms worden titels die voor het geheel van minder belang zijn, in de noot volledig geciteerd en niet in de bibliografie vermeld. Sommige titels verschijnen steeds in afgekorte vorm: zie de lijst van afkortingen.

Schrijvers die *op de grens van twee tijdvakken* werkzaam zijn, bijvoorbeeld Simon Pieter Ernst (1744-1817) en Pascal Delruelle (1735-1807), worden in principe in een van die tijdvakken behandeld. Soms is dit niet gewenst: zo wordt de beschrijving van het werk van Pierre Kemp (1886-1967), Mathias Kemp (1890-1964), Paul Haimon (1913-1996) en Robert Franquinet (1915-1979) uitgesplitst over verschillende hoofdstukken. Maar ook naam en werken van bijvoorbeeld Marie Koenen (1879-1959), Felix Rutten (1882-1971), Jacques Schreurs (1893-1966), Léon Veugen (1919-2001) en Ton van Reen (1941) komt de lezer in verschillende hoofdstukken tegen. In al deze gevallen is de verdeling of spreiding het resultaat van goed overleg.

Achter in dit boek treft de gebruiker een register aan op namen van personen, organisaties, uitgeverijen en periodieken. In dit register zijn tevens titels van besproken werken opgenomen.

Lou Spronck,
Ben van Melick,
Wiel Kusters (red.),
*Geschiedenis van de
literatuur in Limburg*,
Maastricht-
Nijmegen 2016.

Dankwoord

Graag wil de redactie van deze *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* op deze plaats de stimulerende samenwerking memoreren die zij mocht hebben met twee opeenvolgende voorzitters en de directeur van het LGOG: Karel Majoor, Armand Cremers en Henk Boersma.

Een bijzonder woord van dank gaat uit naar enkele personen die in verschillende stadia van de productie belangrijke bijdragen leverden: Guus (A.M.P.P.) Janssen voor zijn medewerking als specialist Neolatijn en kenner van de humanistische literatuur in de euregio, Jan van Tol, wiens foto's (Fotol) dit boek gul illustreren, en Ine Sijben voor de kritische inbreng op grond van haar kennis van de literatuur en cultuur in het Maas-Rijnland. Voor vergaderingen waren auteurs en redactie steeds welkom in het Huis voor de Kunsten te Roermond, waar Maaïke Frencken onze gastvrouw was, en in de Stadsbibliotheek Maastricht, waar Emile Ramakers zijn diensten verleende.

Ten slotte wil de redactie namens het auteurs-team de vele personen en instanties bedanken voor de verleende medewerking. Dat gebeurt in alfabetische volgorde, om geen onderscheid te hoeven maken tussen meer en minder. Bij de opsomming van de instanties zijn de personen inbegrepen van wier hulp het slagen van het 'project GLL' mede afhankelijk was.

De personen: Francien van Anrooij, Jos Bie-
mans, Rob Bindels, Jules Bogaers, Paul Bron-
zwaer, Hein van der Bruggen, Ger Brunenberg,
Fred Cammaert, Leonie Cornips, Hans Crom-
bag, Lucien Custers, Sjeff Deckers, Math Dicker,
Rob Dijkman, Hetty Esseveld, Adri Gorissen,
Régis de la Haye, Frank Hovens, Herman van
Hulst, Jan Hurenkamp, Ad van Iterson, Roger
van Kasteren, Wim Kuipers, Mariëlle Kuijpers,
Harrie Leenders, Joep Leerksen, Jac Lemmens,
Ruud Mestrom, Peter Nissen, Hans Op de Coul,
Piet Orbons, Emile Ramakers, Leonie Robroek,
Har Schillings, Francine Schwanen, Henk Si-
mons, Peter Schroen, Kees Schutgens, Pieter
Spronck, Nic. Tummers, Gerard Venner, Lies-
beth Vonhögen en Norbert Voorwinden.

De instanties: Archief Bisdom Roermond,
Archief De Domijnen Sittard-Geleen, Centraal
Archief Bijzondere Rechtspleging, Centraal
Bureau voor Genealogie, Faculteit Cultuur- en
Maatschappijwetenschappen van de Universi-
teit Maastricht, Gemeentearchief Heerlen, Ge-
meentearchief Roermond, Gemeentearchief Ven-
lo, Gemeentearchief Venray, Gemeentearchief
Weert, Huis voor de Kunsten Limburg, Katho-
liek Documentatiecentrum en Radboud Uni-
versiteit Nijmegen, Meertens Instituut, Natio-
naal Archief, Regionaal Historisch Centrum
Limburg en de Stadsbibliotheek Maastricht.

Lou Spronck, Ben van Melick, Wiel Kusters